

WIENER ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE · PSYCHOLOGIE · PÄDAGOGIK
1965. 2. SZÁM

Peter Heintel: A „transzcendentális esztétika” álláspontja „A tiszta ész kritikájá”-ban

A bécsi filozófiai intézet fiatal asszisztensének egész számot betöltő színvonalas tanulmánya fokozottan érdekes számunkra, mert bepillantást enged nemcsak a szerző, hanem az osztrák filozófiai élet központi műhelyének munkájába is. Az a Kant-kép ugyanis, amely a tanulmány alapjául szolgál, valamint a Kant kritikai vizsgálatához kapcsolódó s a tanulmányt lezáró filozófiai program, az intézet egész munkaközösségének felfogását tükrözi.

A tanulmány legnagyobb részét az immanens kritika módszerét alkalmazza, már a bevezetőben leszögezi azonban, hogy Kantnak nem sikerült az empirizmus és racionalizmus szintézisét megvalósítania. *A tiszta ész kritikájára* egészében jellemző, hogy a tapasztalatot és az értelmet, illetve az eszt, a receptivitást, és a spontaneitást, a világot és az én-t közvetítés nélkül állítja egymással szembe, úgy hogy az ellentétek egymásnak külsőlegesek maradnak. Peter Heintel azonban mindenekelőtt az előrelépést követi nyomon *A tiszta ész kritikájának* a transzcendentális esztétikát tárgyaló fejezetében, azokat a kísérleteket, amelyeket Kant az *érzékiesség közvetett megragadására, valamint spontán, illetve aktív jellegének kimutatására* tett.

Peter Heintel nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy Kant elveti az empirizmus egyoldalú tapasztalat-fogalmát és felteszi, hogy a tapasztalati megismerésnek is van a pusztá receptivitáson túlmenő oldala. Rámutat arra, hogy Kant ebben az értelemben lát hozzá a tapasztalat „a priori” elemeinek kidolgozásához. Ezzel kapcsolatban fellép a tárgy és ismeret megegyezésének problémája, amelynek megoldására Kant csak úgy lát lehetőséget, ha nem a fogalmak igazodnak a tárgyakhoz, hanem megfordítva. „A fogalmak nem lehetnek úgy a prioriak, hogy *alkossák* a tárgyakat, ezért a tapasztalatilag adottra vonatkoznak, de maga a tapasztalat nem

igazodhat pusztán receptív módon a tárgyakhoz, mert különben semmit sem tudhatnánk róla mint a mi tapasztalatunkról” — foglalja össze Peter Heintel az ismeretek és a tárgy viszonyára vonatkozó kanti problematikát, némileg megszelídítve Kant szubjektivizmusát, amelyet később sem hangsúlyoz kellőképpen, mivel figyelmét a kanti ismeretelmélet pozitív mozzanataira összpontosítja.

Mindenesetre: a dolgok Kant szerint csak mint *jelenségek* igazodnak képzetalkotásunk és megismerésünk módjához. Ezzel létrejön „a dolgok érzéki közvetített világa, számunkra-való-létük”, míg magán- vagy magáért-való létüket, bár ez feltétele a jelenségeknek, nem szükséges a teoretikus ismeretforrások között keresnünk, sokkal inkább a praktikus területen. Mindezt Kant (a második kiadáshoz írott) előszavának vizsgálata kapcsán állapítja meg Peter Heintel.

Ezután rátér „az elméleti filozófia” tárgyalására, mindenekelőtt a kanti a priori és a posteriori ismeretek problematikáját elemzi. Legfőbb megállapítása, hogy a priori és a posteriori nem jelentenek Kantnál időbeli egymásutánt. Ez már benne foglaltatik Kantnak abban a tételében, hogy a tapasztalatot időben semmilyen ismeret nem előzheti meg. Ha azután Kant azt mondja: mégsem származik minden ismeret a tapasztalatból, ez csak azt jelentheti, hogy a Ding an sich és a tapasztalás más feltételei nem időben „előrerendelt” jellegűek. Így, bár maga a tapasztalás az idő- (és a tér-) sémában történik, elemei — az érzéki „alapanyag” (Grundstoff) és az a priori járulékok (Zusatz) — nem időbelileg viszonyulnak egymáshoz. Az a priori ismeretek körében Kant megkülönböztet még tiszta (a tapasztalattól teljesen független), valamint empíriától áthatott ismereteket. Szükségszerűség és igazi általánosság csak az előbbieknél lehet sajátja. P. Heintel hangsúlyozza, hogy Kant vizsgálódásainak homlokterében nem az ilyen ismeretek állnak, filozófiájának központi kérdése

így hangzik: Hogyan lehetségesek a priori szintetikus ítéletek, azaz tapasztalatból és általánosan szükségszerű elemből összetett ismeretek? A tanulmány szerzője kimutatja, hogy amint az ilyen ismeretek elemeinek időbeli viszonyát firtatjuk, különös kettős viszony adódik az a priori és a posteriori elemek között. Az a priori egyfelől, mint szükségszerűen általános, időben a tapasztalat elé volna rendelve, de az empirizmus értelmében, mint járulék, éppen csak a tapasztalat után következhetnek. Ugyanígy az a posteriori egyfelől eredménye volna a tapasztalati megismerésnek, s így időben későbbi, másfelől mint érzéki tapasztalatnak meg kellene előznie az értelem a priori elemeit. Ez a kettős viszony csak akkor jöhet létre, ha ismereteinket az érzéki alapanyag és az (ebben az esetben) kideríthetetlen eredetű járulék merev ellentéteiből összetetteknek fogjuk fel, ez azonban egészen Kant intenciója ellen volna.

Itt voltaképpen az érzékiségnek, amelynek közvetítésével a tárgyak számunkra *adottak*, a priori feltételeiről van szó. Ezek a feltételek mindig csak az érzékiséggel együtt valóságosak, ezért vizsgálatuk módszere *transzcendentális*, azaz sem nem empirikus, sem nem formális, hanem a tapasztalat (Heintel itt sajnálatos módon nem számol a tapasztalat kanti többértelműségével) és az ember saját tevékenysége közti viszonyra irányul. Mivel a transzcendentális módszer fogalma központi jelentőségű a kanti filozófia megértése szempontjából, Peter Heintel külön „kitérőt” szentel közelebbi megvilágításának. Ez a kitérő a transzcendentális logikáról, mint látni fogjuk, külön nyereség azoknak, akiket a dialektikus logika tárgyával kapcsolatos problémák érdekelnek.

Peter Heintel mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a „transzcendentális” szó mindig szintézist implikál Kantnál, még abban az esetben is, „amikor csak negatív marad, és elvész az analízis bozótjában”. Különösen jó példa erre Kant transzcendentális logikája. Ez a logika különbözik mind a formális (tiszt), mind az alkalmazott logikától. A szükségszerű közvetítést mutatja be ismereteink formális és tartalmi elemei között, így maga nem vonatkozott el minden tartalomtól, ellenkezőleg, tartalmi logika. A transzcendentális logika, ellentétben a formális logikával, filozófiai tudomány. Heintel rámutat arra, hogy Kant itt elsősorban Hegel útját készítette elő azzal, hogy már ő sem érte be az absztrakt általános és az igazság pusztán formális kritériumainak logikájával, hanem a transzcendentális szintézissel a konkrét általános filozófiai megközelítésére töre-

kedett, ezért volt szüksége a transzcendentális logikára.

Peter Heintel — következetesen végiggondolva az immanens kritikát — Kant jelentős nehézségeire mutat rá a transzcendentális szintézis következetes érvényesítése tekintetében. Kant ugyanis a transzcendentális esztétikában egyfelől izolálni akarja az érzékiséget az értelemről, valamint az érzékiség elveit magától az érzékeléstől, másfelől azonban azt állítja, hogy mindez csak együtt valóságos. Világos, hogy amennyiben a transzcendentális szintézist komolyan vesszük, nem fogadjuk el az érzékelés izolálását. Peter Heintel szerint Kant nehézsége főképpen abból származott, hogy a transzcendentális módszer maga nem vált számára tematikussá: így csak követelmény maradt, hogy ne magyarázzunk mindent empirikusan s hogy a nem-empirikust ne csupán formálisan értsük.

A tanulmány szerzője rámutat arra, hogy az érzékiség elvei, a tér és idő Kant számára nem önálló, magukban fennálló valóságok, (jóllehet nem mentesek a pozitivitás látszatától), hanem a szintézis lehetőségeinek (az általánosságának és a szükségszerűségének, tehát az aprioritásnak) a megteremtésére szolgálnak. Voltaképpen analitikus produktumok, amelyeknek az a legfőbb jelentőségük, hogy az ember érzékiségét nem lehet egyszerűen az érzékelés receptivitásával azonosítani. Ekkor ugyanis, mint Kant megjegyzi, a tárgyak nem volnának „számunkra valók”, és azt sem lehetne tudni, hogy hogyan jut az érzékelés végül az értelemhez és a fogalomhoz. Ami azonban Kant alternatíváját illeti, hogy vajon tér és idő csak a dolgok szemléletéhez vagy magukhoz a dolgokhoz (magánvalóságuk szerint) tartozik-e ezt Peter Heintel egyértelműen hibásnak tartja, és leszögezi, hogy amennyiben tér és idő csak a szubjektív tudat formái volnának, úgy a természettudomány nem volna lehetséges. A szerzőt azonban a továbbiakban is mindenekelőtt a kanti szintézis problémája foglalkoztatja (elsősorban az érzékiség spontaneitásának szémszögéből). Ennek egyik fontos eszköze a képzelőerő.

A kanti képzelőerő egyfelől közvetlen szintézist jelent. Helyzete azonban felemás, mert Kant a közvetettség és a spontaneitás értelmét is adja neki: eszerint az értelem hatását jelenti az érzékiségre. A transzcendentális sematizmus, amely a kategóriáknak a szemléletbe való visszavezetésére hivatott, a képzelőerő produktuma. Ebben a vonatkozásban különösen az idő-sémának van jelentősége, amely mint az érzékiség általános elve hasonló

az értelemez, tehát az érzékiség önmagában bír egy „spontán” elvet, amely a kategóriáknak egységfunkciót kölcsönöz. A kategóriák magukban formális-diszkurzívak, de az idővel való kapcsolatukban visszatálnak a szemléletbeli szintetikus valóságukba. A kategória ezzel érzékivé válik, és nem vonatkozhat többé a magánvaló dologra. A kategóriák objektív általánosa nem a Ding an Sich objektív meghatározottsága.

A tér és idő transzcendentális idealitásának és realitásának problémájával kapcsolatban Peter Heintel megállapítja, hogy a szemléleti formák idealitása az esztétikában csak negatív fogalom. Pozitív értelme annyi, hogy tér- és időszemléletünket nem vihetjük át lineárisan a magánvaló dologra, mert az mindig feltételezi a tárgy és a személyes én közti kapcsolatot. A probléma megoldására az ész volna hivatva, de ez Kantnál csak a gyakorlati filozófiában talál pozitív kifejtésre.

Az időnek mint „belső érzék”-nek hangsúlyozottan az a feladata, hogy a véges érzékiség képzeleti és a személyes én közti egységet közvetítse — szükséges egymásutániságban. Ezzel a szemlélet ismét öntevékenynek mutatkozik. Másrészt itt újból világossá válik, hogy a kanti aprioritás értelme csak a szintézis által adott, amely az aposterioritást nem magán kívül bírja. Továbbá nem lehet az apriorit mint örökévalót, minden időmeghatározottságtól függetlennek felfogni.

Amint a szerző helyesen rámutat, Kantnak végül is nem sikerült megteremtene az empirikus és transzcendentális szubjektum közötti egységet. Empirikus és szubjektív nála végső soron egybeesik. Hogy a személyes én mi a maga mivoltá-

ban, arra Kantnál sem az érzékiség, sem az értelem nem adhat választ, itt is a gyakorlati észé az utolsó szó.

A transzcendentális esztétikában annyi állapítható meg, hogy az érzékiség a személyes énnel nem maga alkotta tárgyához való viszonyát jelenti. Érzékiségünk véges, nem produktív. Szemléletünk nem alkotja tárgyait, de öntevékenyen jelenségekké dolgozza fel őket. Egyben, mivel tételezi a képzetet a személyes én számára, lehetővé teszi az átmenetet a spontán gondolkodáshoz.

Peter Heintel azzal fejezi be tanulmányát, hogy megjelöli azokat a feladatokat, amelyek véleménye szerint a kanti filozófia kritikai vizsgálata nyomán adódnak a mai filozófiai munka számára. Ezek a következők:

Olyan természetfilozófiára van szükség, amely nem áll meg a magánvaló dolog és jelenség tisztán negatív szembeállításánál. Ebből adódhat ugyanis a hiposztazált érzékiség hibája, amely oda vezethet, hogy a modern természettudományok módszertani absztrakcióját teszik meg a tulajdonképpen létezőnek.

Másodszor: a szerző fontosnak tartja, hogy a filozófia magát a transzcendentális módszert is reflexió tárgyává tegye, éspedig másképp mint Hegel, aki fogalmában a szemlélet és a kategória közti különbséget megszüntette.

Harmadszor: szükségesnek látszik a transzcendentális filozófia keretében a nyelv dedukciója.

Végül úgy véli, hogy a transzcendentális filozófia problematikájával szorosan összefügg az elmélet és a gyakorlat közvetítésének kérdése.

(k. i.)

E szám szerzői

Garai László, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
Bence György, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
A. Ayer egyetemi tanár (Oxford),
Azari Polikarov a Bolgár Tudományos Akadémia tudományos munkatársa,
Redl Károly, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
Szabó András György, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője,
Licskó György aspiráns,
L. N. Sztolovics egyetemi docens (Tartu),
Péteri Viktória egyetemi hallgató,
Gondos Ernő, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője,
Lissauer Zoltán fordító,
Voigt Vilmos, az ELTE Folklore tanszékének tanársegéde,
Erőss László, az MTA Valláskritikai kutató csoportjának tudományos munkatársa,
Erdélyi Ágnes egyetemi hallgató,
Mészáros Béla, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Állattani Intézetének adjunktusa.
Müller Antal, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa.